

Henrik Arnstad: Så har forskningen om Förintelsen förändrats

Publicerad 2011-08-11 08:07

För sjuttio år sedan skrev journalisten Fritz L Lönnegren i Aftonbladet en av världens första skildringar av judeutrotningen. I dag diskuteras åskådarens ansvar alltmer inom Förintelseforskningen.

Sponsrade länkar

Allt för musikutövaren

Instrument, noter och tillbehör. Vi utför även reparationer.

www.gottfridjohansson.se

Linser till lägsta pris

Samma produkter - lägre priser. Tryggt & enkelt. Köp linser här!

www.YourLenses.com

[\(Vad är textannonser?\)](#)

Om skribenten

Henrik Arnstad är historiker och författare

För exakt 70 år sedan körde den svenske journalisten Fritz L Lönnegren fram "i ett moln av damm", nära den litauiska huvudstaden. Det var augusti 1941 och sedan en dryg månad rörde sig de tyska arméerna segerrika österut i andra världskrigets avgörande strid mellan Sovjetunionen och Nazi-Tyskland. Samtidigt startade Förintelsen.

Lönnegrens artikel i det pronazistiska Aftonbladet den 14 augusti 1941 är därmed ett unikt historiskt dokument. Reportaget är en av de första vittnesskildringarna angående judemorden. Möjligen är Lönnegrens text världens första masspublicerade rapport, angående det största brott som begåtts i mänsklighetens drygt 200 000-åriga historia. Detta brott utgör i dag ett grundfundament i den västerländska kollektiva identiteten. Förintelsen gör oss – till stor del – till dem vi är.

Vad Lönnegren bevittnade och beskrev var hur tyska Einsatzgruppen mördade sig igenom Baltikum, med ivrigt stöd av lokalbefolkningen. "Man uppgav att flera tusen judar dödats", skrev Lönnegren, som var uppenbart kluven inför det som hände. Han var antisemit,

pronazist och organiserad fascist – men drabbades ändå av dubbla känslor inför massmord och getton:

"Det var icke uppbyggligt. En upplevelse, som gjorde ont. Man vad som skedde måste ses i sitt sammanhang. Judarna hade här som annorstädes ådragit sig befolkningens hat. [] Greppet var radikalt. Som man såg det utifrån verkade det hårt till ytterlighet, men kanske var det ändå barmhärtigare att genom ett raskt och beslutsamt avgörande klara frågan än att låta folkblandningen fortgå."

Texten i Aftonbladet är ett mikrokosmos, som beskriver flera dimensioner hos Förintelsen som den i dag förstås av vetenskapen.

Förintelseforskningen är ett enormt internationellt fält, som inte alls står stilla utan ständigt rör sig och utvecklas. Ett exempel är ansvarsdebatten, som dominerade samtalet under 00-talet. Förintelsens aktörer delades upp i förövare, åskådare och offer vilket resulterade i en debatt om framför allt åskådarens roll – inte minst moraliskt. Lönnegren är ett exempel på hur en åskådare tog aktiv roll i dramat, genom att förmedla vad som hände. Åskådarrollen har även tillskrivits nationer, inte minst det neutrala Sverige, som enligt historikern Paul Levine gick "från likgiltighet till aktivism" och redan 1942 blev en aktör som aktivt försökte sabotera Förintelsen (ett UD-projekt vars mest kända utlöpare var Raoul Wallenbergs insatser i Budapest 1944).

Ett aktuellt exempel på moraldebatten kring åskådaren är den amerikanske Förintelseöverlevaren och statsvetaren Alexander J Groth. Denne utkom i dagarna med boken "Accomplices" (på svenska ungefär "Medförbrytarna"), där han hävdar att USA och Storbritannien under Förintelsen valde att "på ett medvetet och uthålligt sätt tillåta att brottet fortskred. [] Denna överenskommelse var faktiskt explicit i viss kommunikation mellan Churchill och Roosevelt" utifrån gemensam antisemitism. Groth pekar på att det fanns medvetenhet om detta i Nazi-Tyskland. I december 1942 skrev Joseph Goebbels att "både engelsmännen och amerikanerna gläds åt att vi utrotar det judiska slöddret". Boken är ett exempel på hur ansvarsdebatten hålls levande i det offentliga samtalet.

Men samtidigt har forskarvärlden gått vidare, enligt Förintelseforskaren och historikern Karin Kvist Geverts. "Idag ser vi, exempelvis i internationella vetenskapliga tidskrifter som Holocaust and Genocide Studies, att fältet breddats", påpekar hon. Det har skett en globalisering och amerikanisering av Förintelsen.

Samtidigt utgör Förintelsen till stor del grunden för den kollektiva identiteten i Europa, vilket märks tydligt inom EU. "Ett utmärkt exempel är Finland. Finländarna kan inte längre ignorera judeutrotningarna, utan måste reagera på något sätt", enligt Karin Kvist Geverts. Finland var 1941–1944 Nazi-Tysklands viktigaste europeiska allierade men har nationellt odlat en myt om "separatkriget" och därmed tidigare fränsagt sig samröre angående Förintelsen. Men landet var delaktigt i judeutrotningarna, visar ny forskning, vilket möjligen kommer att resultera i ett finskt Förintelsecentrum.

Populärkultur om Förintelsen är ett annat brett forskningsfält som är på modet. Inte minst hur Förintelsen skildras i spelfilm. Ett av de intressantaste och mest högkvalitativa exemplen är filmen "Conspiracy", en samproduktion mellan HBO och BBC från 2001, med storstjärnor som Kenneth Branagh och Colin Firth i huvudrollerna (finns på dvd). "Conspiracy" är en filmatisering av protokollet från den så kallade Wannseekonferensen i januari 1942, då nazityska tjänstemän på mellannivå samlades utanför Berlin för att komma överens om lösningar på praktiska problem angående Förintelsen, som alltså redan pågått i flera månader. Ett exempel var exakt vilka judar som skulle mördas. Heljudar skulle dö, naturligtvis. Men hur göra med halvjudar? Mördas eller steriliseras? Arier gifta med judar? Judar som belönats med järnkorset i första världskriget (de skonades – anmärkningsvärt nog). Hur skulle Förintelsen jämkas ihop med gällande lagstiftning?

Filmen är unik, utifrån sitt fokus på förövarna. Annan spelfilm om Förintelsen handlar oftast om offren, vilket gett upphov till inflytelserika stereotyper. Vi "vet" hur en judisk familj i 1930-talets Centraleuropa såg ut och hur Förintelsen drabbade dem. Intressant är också den fortsatta exkluderingen av Förintelsen i vanliga krigsfilmer samt i datorspel. Gränsen mellan populärkultur om Förintelsen respektive om krigets strider är, med några få undantag, fortfarande skarp. Angående datorspel om andra världskriget har detta sin förklaring i förbud mot att sälja spel som inkluderar Förintelsen i flera länder – "däribland främst Tyskland", enligt Henrik Fähræus, speldesigner som arbetat med andra världskriget-spelet "Hearts of iron".

En annan trend inom dagens Förintelseforskning är Östeuropa. Nya arkiv öppnas kontinuerligt samtidigt som Förintelsen till stor del var något som utspelade sig i öst. Endast en bråkdel av de judar som mördades var tyskar eller andra västeuropéer – de flesta kom från Polen eller var Sovjetmedborgare. Murens fall blev därmed en brytpunkt för Förintelseforskningen. Men fokuset på östra Europa kräver språkkunskaper i många språk för att möjliggöra forskning på bred front. Det är en svårighet, i framställandet av komparativa studier, enligt Karin Kvist Geverts.

Parallellt med detta sysslar forskarna alltmer med mikroundersökningar. Ett bra exempel på hur diversifierad, specialiserad och nischad Förintelseforskningen har blivit är en nyutkommen undersökning om "religiositet och feminism i Auschwitz", berättar Karin Kvist Geverts. I detta syns den omedelbara framtiden för Förintelseforskningen – ökat fokus på mikronivåer och mer tvärvetenskap. Vetenskapen kommer att vara fortsatt dominerad av historiker, men där syns även allt fler filmvetare, konstvetare, sociologer, statsvetare och så vidare. Genusvetenskapens studier av konstruktionen av maskulinitet respektive femininitet vinner ständigt mark. Även icke-judiska grupper som drabbades av nazismens mordkampanjer, inte minst romerna, möter förnyat intresse.

Parallellt med forskningen pågår det offentliga samtalet, som ofta cirkulerar på temat om "det ofattbara" hos Förintelsen, vilket är en paradox då ingen historisk händelse är lika genomforskad. Kunskapen om Förintelsen är enorm – den är fullt möjlig att förstå, utan att ta till citat som med tiden blivit utslitna (exempelvis Hannah Arendts tanke om "ondskans banalitet").

Troligen ligger problematiken hos Förintelsen på ett annat plan, eftersom Adolf Hitler var en demokratiskt tillsatt ledare i en västerländsk demokrati. Förintelsen ligger nära oss själva – det är därför vi tvingats bygga vår kollektiva identitet på den. Men samtidigt skrämmer den oss, eftersom den är en konkret påminnelse om vår egen västerländska kulturs inneboende våldsamhet. "Fascismen kvarstår som en möjlig utväg", skriver historikern Kevin Passmore, vilket manifesteras i riksdagsmandat för post-fascistiska partier som Sverigedemokraterna, Dansk folkeparti, Sannfinländarna och det norska Fremskrittspartiet där Anders Behring Breivik var medlem.

I hjärtat av detta mörker finns fascismens "mordiska raseri", för att tala med historikern Robert O Paxton. Det har gått exakt 70 år sedan Förintelsen inleddes, bevittnat av en svensk journalist på dammiga vägar. Morden på Utöya är bara en händelse av många som demonstrerar att Västerlandet fortfarande inte lyckats lämna Hitlers bärande tanke, att enbart extremt våld förmår lösa tillvarons problem.

Henrik Arnstad

kulturbatt@dn.se

